

Szent István Zalavári okleveleiről*

SZŐKE MELINDA

1. Szent István hamisnak tartott hat oklevele közül négy oklevél egy-egy bencés apátság alapításáról szól: a pécsváradi, a bakonybéli és a zalavári apátság két alapítólevele (DHA. 1: 63–76, 113–119, 86–92, 98–102). Ezek az oklevelek történeti szempontból egy oklevélcsoportba tartoznak, mert bár nem egy időben keletkeztek, de a köztük lévő tárgyi és személyi kapcsolat, illetőleg a hamisítás olyan egyezéseket okozhatott a szerkezetükben, hogy kritikájukat (és persze az elemzésüket is) az együttes vizsgálatuk nagymértékben megkönnyítheti (vö. SZENTPÉTERY 1930: 255). Az említett oklevelek egy csoportba tartozásának indokaként amellet, hogy a bakonybéli, a pécsváradi és a zalavári bencés apátságot is első királyunk alapította, azt szokás még megemlíteni, hogy egyéb források mellett valószínűleg mindegyik megírásához felhasználták az ugyancsak Szent Istvánhoz köthető Pannonhalmi oklevelet is. A szintén Szent István nevére visszahamisított Nyitrai és Ravennai oklevelek a 17. században készültek más típus szerint, ezért ez a két oklevél ebbe a csoportba nem tartozik bele (vö. SZENTPÉTERY 1930: 255–256).

A több névtörténeti és nyelvtörténeti kronológiai réteget tartalmazó négy oklevél együttes vizsgálata meglátásom szerint nyelvészeti szempontból is hasznos lehet. A bennük szereplő nyelvi elemek időbeli viszonyainak meghatározásához segítségünkre lehet például az, ha ezekre a hamis oklevelekre egy oklevélcsoport elemeiként gondolunk. Ennek a kutatási irányynak a részeként ezúttal az 1019. és 1024. évi Zalavári oklevél keletkezési és fennmaradási körülményeit mutatom be.

2. Az oklevelek bemutatásához hozzátartozik az apátság történetének a rövid ismertetése is. Zalavár már a 9. századtól nevezetes hely volt: az akkori neve *ci-vitas Priwinae*, *Mosaburg* 'Mocsárvár' vagy *castrum Chezilonis*. Ez a hely volt a Karoling Birodalom legkeletibb grófságának a központja. A grófság alapítója a Duna feletti morvák hercege által száműzött Priwina volt, aki Nagy Károly unokájától, Német Lajostól 840 környékén a Zala folyó mellett kapott hűbértartományt,

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 134389. számú pályázata támogatásával és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

majd néhány év múlva teljes tulajdonába került Alsó-Pannónia egy része. Priwina feladatai közé tartozott — amellett, hogy a térséget hatalmi-politikai és gazdasági értelemben is a birodalom szerves részévé tegye — Pannónia provincia lakosságának körében a keresztény hit terjesztése. Első dolgai egyike volt ezért, hogy templomot építtessen, amit 850-ben szentelt fel a salzburgi Liupram érsek Szűz Mária tiszteletére. Ezt követően Adorján tiszteletére is emeltek egy templomot. A 9. században a honfoglaló magyarok megérkezésével szakadt félbe ez a folyamat: a Mosaburgi grófság nem maradt a birodalom része, a népessége pedig nem őrizte meg a kereszténységét. A Szent István alatt érkező térítők tulajdonképpen előlről kezdhették elődeik munkáját (vö. FÜSSY 1902: 7–23, SZŐKE B. 1996: 25–30, 2019: 9–13, RITÓÓK 2019: 17, 20).

A történeti források alapján kétségtelen, hogy István király alapította a Veszprémi egyházmegyéhez tartozó zalavári apátságot a Zala-völgyben a Zala folyó állandó kiöntései között, a Balatontól nyugatra fekvő mocsaras szigeten. Ezt az országos jelentőségű eseményt a Pozsonyi Évkönyv¹ például így említi meg: „1019: Felszentelik Szent Adorján egyházát” (KRISTÓ 1999: 355). GYÖRFFY GYÖRGY ebből a megfogalmazásból azonban arra következtetett, hogy ebben az évben még nem beszélhetünk a monostor, csak a Szent Adorján tiszteletére szentelt világi egyház megalapításáról.² Az évkönyvek és a krónikák a bencés vagy ciszterci monostorok kapcsán ugyanis mindig a *monasterium* szót használják, és nem az évkönyvben szereplő *ecclesia*-t. A monostor alapításáról nem tudunk közelebbit, hiteles adataink csak a 13. század elejéről vannak (1977: 325–326). Az ezredforduló táján Veszprém herceg örökölte a régi udvarházat, kápolnát és palánkvárat, amit még Priwina épített, és a 10. században Kál harka és fia, Bulcsú birtokolt. GYÖRFFY szerint Veszprém herceg újíthatta fel a bazilikát 1018-1019-i távozását megelőzően, a monostor pedig csak a bazilika 1019. évi felszentelése után épült mellé (1977: 326).

Mások ugyanakkor az 1019-es évet a monostor alapításának éveként is említik (vö. THOROCZKAY 2009: 1408). A Zalavári oklevél kritikai kiadása előtti latin nyelvű kommentárban már maga GYÖRFFY GYÖRGY is úgy hivatkozik a Pozsonyi Évkönyv bejegyzésére, mint ami igazolja az apátság 1019. évi alapítását (DHA. 1: 90).

A 11. századi bencés monostor a Karoling-kori udvarház helyén létesült. A 11. századi Szent Adorján templom Karoling-kori elődje azonban nem a mártír tiszteletére felszentelt templom, hanem a jobb állapotban lévő Szűz Mária templom. A templom újjáépítéséhez felhasználhatták Szent Adorján Karoling-kori

¹ A Pozsonyi Évkönyv (Annales Posenienses) az egyetlen ránk maradt magyarországi évkönyv. Ez a gyűjtemény a 997–1203. közötti időszakra vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz (KRISTÓ 1994: 556, VESZPRÉMY 2004: 341–345).

² Ennek igazolására TÓTH ENDRE további érveket sorakoztat fel (1999: 31).

templomának romjait, ahonnan átszállították a mártír szent ereklyéjét az egykor Szűz Mária tiszteletére felszentelt templomba (vö. SZŐKE B. 1996: 27, RITOÓK 2019: 17).

Adorján Maximianus császár uralkodása alatt szenvedett vértanúságot Nikomédiában (másképpen Nikodémiában) a 4. században. A keresztényüldözések alkalmával Adorján a szolgálattevők kapitánya volt, de látva a keresztények állhatatosságát a megpróbáltatások közepette, felvetette magát a keresztények sorába (SOMORJAI 2019: 35–38).³

FÜSSY TAMÁS úgy jellemezte a zalavári apátságot, hogy a viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt sem írásaival, sem egyéb munkásságával nem gazdagította különösebben a magyar történelmet (1902: 5). Ezzel szemben viszont CSELENKÓ BORBÁLA a Zala megyei szerzetesrendekről írva az Árpád-kori Zala megyében lévő apátságok (a tihanyi, az almádi, a csatári, a kapornaki, a hahóti és a murakeresztúri) között a zalavárit tartja a legnagyobbnak, a legbefolyásosabbnak és a leginkább önállóknak (2006: 12).

A monostort az 1440 utáni beháborús időszakban erődde, később a török vesztély miatt végvárrá alakították át. I. Lipót intézkedései nyomán a 18. század elején a többi végvárral együtt felrobbantották. A bajorországi (göttweigi) bencések örökölték meg az apátság javait, akik nem a romokat építették újjá Zalaváron, hanem új templom és monostor építésének engedélyezését kérték a közeli Zalapátiban. Az építkezés 1753 és 1757 között zajlott. Az új építmény alapozásához a zalavári romokat kőbányaként használták fel. A zalavári apátság 1872-ig a göttweigi apátság alá tartozott. Ezt követően egy évtizedig önálló volt, majd a Pannonhalmi Főapátsághoz, a Magyar Bencés Kongregációhoz csatolták ötödik apátsággként (Bakonybél, Tihany és Dömölk mellett). Az apátság 1950-ig megtartotta a Zalavári Bencés Apátság nevet, és 8-10 bencés szerzetes élt ott. Az államosítás óta a rendház épülete szociális célokat szolgál, a templom pedig plébániatemplomként működik (SZŐKE B. 1996: 27, SOMORJAI 2019: 29–30, 43).

Az apátságnak, illetve környékének rendszeres feltárása a 20. század közepén indult meg. 1994-től két intézmény (MTA Régészeti Intézete képviselőjében Szőke Béla Miklós, a Magyar Nemzeti Múzeum részéről Ritoók Ágnes) együttműködése révén valósul meg a feladat. A feltárások során előkerült maradványok tovább erősítik azt az írott források alapján már kialakult nézetet, hogy a 9. századi település a Karoling Birodalom legkeletibb grófságának székhelye volt, és a keresztény térítés pannóniai központjaként azonosíthatjuk (RITOÓK 2001: 322–327).

3. A zalavári apátság István király idejéből származó adományairól két oklevél is megemlékezik. Az 1019. évre datált Zalavári oklevél felhatalmazást ad a Szent Adorján monostor apátjának, Péternek, hogy a neki adományozott két

³ Adorján kultuszához vö. MEZŐ 1996: 51, 2003: 31–32, TÓTH E. 1999.

kápolnán kívül újabbakat építhessen, megengedi számára a püspöki jelvények viselését, a tizedadó helységek és vámhelyek mellett felsorolja az apátság halastavait és egyéb jövedelmeit is (SZENTPÉTERY 1923: 4, DHA. 1: 91–92, THOROCZKAY 2009: 1408). Az 1024. évi Zalavári oklevél pedig arról számol be, hogy (Székes)fehérváron egyházi és világi előkelők társaságában az apát kérésére Szent István király védelembe veszi az apátságot. Az oklevél emellett az apátságot bíraskodási kiváltságban részesíti, vásártartási joggal ruházza fel, felsorolja azokat a halastavakat, falvakat és birtokokat, amelyeket Szent István a tizedükkel és minden jövedelmükkel együtt az apátságnak adományozott (SZENTPÉTERY 1923: 4, DHA. 1: 101–102, THOROCZKAY 2009: 1409).

Az 1019. évi oklevélben 68, az 1024. évi oklevélben pedig 38 magyar nyelvű szórvány szerepel. Az adományok túlnyomó többsége az apátság közelében, Zala megyében található, csak néhány feküdt a szomszédos Vas, Veszprém, Somogy megyékben, illetve a távolabbi Tolna, Pest és Csongrád megyékben.

3.1. A bizonyos fokig megegyező, de emellett különböző, valamint egymást ki is egészítő, 1019-re, valamint 1024-re datált oklevelek már azzal is gyanút keltenek az olvasóban, hogy az alapító király intézkedéseit két külön évből származó iratban rögzítették. A középkorban nem volt ugyan szokatlan az az eljárás, hogy ugyanaz az oklevéladó bizonyos idő elteltével adományai és intézkedései kiegészítésének szándékával újabb oklevelet adott ki, de csak az írásbeliség megszilárdulásának időszakában, az oklevélírói gyakorlat nagyobb arányúvá válásának körében lelt ez az eljárás elterjedtebbé: „mindjárt Szent István korában, amikor számos püspökségre vonatkozólag sincs adatunk, hogy alapításukat, vagy a részükre történt intézkedéseket oklevélbe foglalták volna, nagyon feltűnő, hogy egy apátság, még pedig nem is a legfőbb, már öt év múlva új oklevelet kapott” (SZENTPÉTERY 1938: 139).

Az oklevelek valós voltával kapcsolatos kétségeinket tovább fokozza az a körülmény, hogy több birtok mindkét oklevélben úgy fordul elő, mintha az oklevél kiállításának az évében kapta volna az apátság István királytól (vö. KARÁCSONYI 1891: 107). A Csongrád megyei Szentadorjánmártír (a mai Mártély), a Zala megyei Esztergál és Borol, illetve a csányi vásár jövedelme így szerepel mindkét oklevélben: +1019: „Et dedimus Sancto Adriano ad serviendum predia, decimas et piscinas, quorum nomina hec sunt: Tisciam cum ecclesia Sancti Adriani [...] Strygar [...] Borul [...] et dedimus redditus fori Chan” (DHA. 1: 91). Magyarul: „És Szent Adorján szolgálatára birtokokat, tizedeket és halastavakat adtunk, amelyeknek a nevei: a Tiszát Szent Adorján egyházával [...] Esztergál [...] Borol [...] és adtuk a csányi vásár jövedelmét”. 1024: „Contulimus eciam prefato monasterio piscinas simul cum insulis aque Balatini una cum silvis adiacentibus villis ipsius ecclesie Zaluar et Burull nuncupatis [...] Addidimus eciam piscinam Plyske cum villis ac prediis, videlicet [...] Strigar [...] redditus fori Chan prope

fluvium Zala [...] predium Zenthadrianmartýr vocatum circa Tyzziam” (DHA. 1: 101–102). Magyarul: „Adtunk a mondott monostornak halastavakat is a Balaton szigeteivel és a közeli erdőkkel, az egyház Zalavár és Borol nevű falvaival együtt. [...] Ugyancsak odaadtuk Pölöske halastavat falvakkal és birtokokkal együtt, tudniillik [...] Esztergált [...] a Zala folyó közei csányi vásár jövedelmét [...] a Tiszához közeli Szentadorjánmártír nevű birtokot”.

Persze felvetődhet az a lehetőség is, hogy a később kiállított oklevélben a megerősítés szándékával szerepelnek ezek a korábban már az apátságnak átadott javak, de ezt a lehetőséget meg az bizonytalanítja el, hogy vannak olyan falvak (pl. a Zala megyei Rada vagy a Somogy megyei Füzegey: *Rada, Fyzegeh*, DHA. 1: 91), illetve jövedelmek (pl. a csurgói vám: *Chorgow*, DHA. 1: 91), amelyek csak a vélhetően korábban kelt oklevélben szerepelnek. Ezek mellett egymásnak ellentmondó intézkedések is tetten érhetők a datálásuk szerint öt év különbséggel íródott oklevelekben: 1019-ben például Szent István 40 olyan falunak a tizedét engedte át az apátságnak, amelyeknek mások voltak a földesurai, 1024-ben pedig — a korábbi intézkedést nem említve — csak a monostor birtokain adományozott tizedeket (vö. KARÁCSONYI 1891: 107–108).

3.2. A Zalavári oklevelek státuszának megállapításában a 19. század végétől szokatlan egyöntetűség figyelhető meg a kutatók körében (a nézetek összefoglalását lásd DHA. 1: 90–91, THOROCZKAY 2009: 1408–1409).⁴ KARÁCSONYI JÁNOS már Szent István király okleveleiről írt monográfiája (1891) előtt is szólt az 1019. évi oklevél keletkezéséről. Gyanúsnak tartotta, hogy a monostornak szolgálatot tevő szolgaszemélyzetről egyáltalán nem szól az oklevél, pedig első királyaink idejében a szolgálatokat végzők adományozása sokkal becsesebb adomány volt a földbirtokokénál (1887: 322). Ezt követően a Szent István okleveleiről szóló művében három szempont (1. az oklevél egyezik-e a kor viszonyaival és 2. az egykorú oklevelekkel, 3. az oklevél adatai megfelelnek-e a későbbi oklevelek adatainak) alapján egyértelműen hamisnak mondja mindkét oklevelet.

Az 1019. évi oklevél például *Ordinis Sancti Benedicti*-ként nevezi meg az apátságot; egy, a 11. században íródott oklevélben azonban efféle megkülönböztetésre nem lett volna szükség, hiszen hazánkban ekkor még a bencések mellett más szerzetesrend nem is volt ismert (1891: 114).⁵ Ez az oklevél sok formulát vesz át a Pannonhalmi oklevélből, de több esetben el is tér az ottaniaktól. Ezek a

⁴ Nem elhanyagolható kivételként kell azonban megemlítenünk FÜSSY TAMÁST, aki a 20. század elején az apátság perjeleként megírta annak történetét (1902). KARÁCSONYI így ír az apátsághoz fűződő viszonyáról: „Nagyon megszerette a szerző ezt az apátságot [1889-ben 73 évesen lett a zalavári apátság perjele és levéltárának őre; a kiegészítés tőlem származik, Sz. M.], s ezért épen úgy nem fogadta el az 1019, 1024 és 1091 évekre tett levelek hamis-voltát, mint a hogy sok anya nem hiszi el, hogy az ő gyermeke rossz, bármennyire nyilvánvaló is az” (1905: 250).

⁵ A kifejezés 11. századi használatához lásd ERDÉLYI 1902: 496.

különbségek tovább erősítik azt a nézetet, hogy az oklevél nem készülhetett a 11. században, hiszen az oklevél írója a Pannonhalmi oklevélből kölcsönzött formulákban szereplő szavakat, illetve kifejezéseket a 11. században még nem használtakra cseréli fel (1891: 116–120). Nem elvitatva KARÁCSONYI érvelését azt azért fontos megjegyezni, hogy a formulák megváltozott szóhasználata az átírásnak is lehet a következménye.

Az 1024. évi oklevél koholt jellege mellett az egyik fontos érv pedig az, hogy számos olyan birtokot említ, amelyek egyéb oklevelek tanúsága alapján az 1240. év környékén még mások tulajdonában voltak, az oklevelet tehát csak a 13. század közepe után hamisíthatták (1891: 131–132, lásd még KARÁCSONYI 1887: 321–324, 1891: 107–133, 1892: 84–85).

ERDÉLYI LÁSZLÓ alapvetően KARÁCSONYI JÁNOS szempontrendszerét követve először arra törekedett, hogy megvédje az oklevelek hitelességét az ellenük felhozott érvek megcáfolásával (1902: 476–500), de minthogy megnyugtató módon nem tudott kiállni az oklevelek 11. századi volta mellett, a hamisságuk megállapításában végül elfogadta KARÁCSONYI JÁNOS álláspontját. SZENTPÉTERY IMRE is hasonló véleményen van, amikor határozottan kizárja ezt a két oklevelet azon oklevelek köréből, amelyek akár csak részben is Szent István korából származnának (1938: 140).

Az 1019. évi oklevél hamisítási időpontjának meghatározásában az lehet a legfőbb segítségünkre, hogy az oklevél szerint István király három olyan falu (a Zala megyei Magyarád, Kolon és Istóc: +1019: ville decimarum hee sunt: Magyarád [...] Kolon [...] Stolcz, DHA. 1: 91) tizedét is az apátságnak adományozta, amelyekért a 14. században az apátság apátja a veszprémi káptalannal pereskedett (vö. KARÁCSONYI 1891: 119).⁶ A per 1308 és 1341 között folyt, és 1327-ben az apátság oklevelének a vizsgálatát kérik. Ez alapján pedig az feltételezhető, hogy 1308 és 1326 között készülhetett el a hamis oklevél (ERDÉLYI 1902: 505). PÜSPÖKI NAGY PÉTER ERDÉLYIvel szemben egy jó fél évszázaddal korábbi időpontot, az 1250-es évek elejét jelöli meg az oklevél hamisítási időpontjaként, hiszen ekkor is pereskedett az apátság a tizedei ügyében (1989: 54–55). Ezt az elképzelést azonban a 14. századi pereskedések elbizonytalanítják. Az oklevelet mai tudásunk szerint a következő évszámmal datálhatjuk: +1019 [14. sz. eleje]/+1328/1347/1370 (SZENTPÉTERY 1923: 4, DHA. 1: 86–87).

Az 1024. évi oklevél szövegét 1350-ből, Miklós nádor átíratából ismerjük, aki az esztergomi káptalan 1339-es oklevelét írja át: +1024 [14. század közepe]/+1339/1350 (SZENTPÉTERY 1923: 5, DHA. 1: 98). ERDÉLYI LÁSZLÓ Szent István oklevelének a Szent László hamis oklevelével való rokonságából a hamisítás időpontját az 1341 és 1346 közti időszakra következteti ki (1902: 506). GYÖRFFY

⁶ Az említett három falu mellett a per később Csács falu tizedei miatt is zajlott (vö. ERDÉLYI 1902: 505).

GYÖRGY ezt az időpontot csak néhány évvel módosítja mindkét irányba: véleménye szerint a kezdő időpontot 1343-ra kell változtatnunk, Merenye birtokra vonatkozó jogigényét ugyanis ebben az évben fogalmazta meg az apátság. A záró időpont pedig az alapján módosítandó 1347-re, hogy a Szent István oklevelével rokon Szent László kori hamis oklevél az 1019. évi oklevelet is megőrző 1347. évi oklevélben maradt meg (DHA. 1: 100, 312–316).

PÜSPÖKI ennek az oklevélnek a keletkezését szintén korábbra teszi, az oklevelet véleménye szerint 1228 és 1241 között szerkesztették, és ezzel együtt azt is mondja, hogy az 1024-re datált oklevél hamis szövegét az 1019. évinél korábban jegyezték le (1989: 58). A csányi vásárvám adományozásának mindkét oklevélben való megjelenése alapján vallja az 1024-es oklevél korábbi keletkezését: „ha ugyanis az 1024-i oklevél szerkesztésekor már létezett volna az 1019-i dátumot viselő hamisítvány, akkor a kibocsátási dátum szerint újabb oklevélbe nem foglalták volna bele az állítólag öt évvel korábban már elnyert csányi vásárvám adományozását” (1989: 57). Ez az érvelés azonban problémásnak tűnik, hiszen ahogyan már utaltam rá, a két oklevélben számos adomány ismétlődik anélkül, hogy utalnának a másik oklevélre.

A két oklevél datálásából kitűnik, hogy nem csak az 1019. és 1024. évi oklevél bizonyult hamisnak, hanem az ezeket átíró 1328. és 1339. évi iratok is. A zalavári apátságban 1341-ben tűzvész pusztított. Az ugyanerre az évre keltezett hamis oklevélben a veszprémi káptalan bizonyítja, hogy a sekrestyés egy alkalommal elfelejtette eloltani a gyertyát, ami éjszaka az ágyára esett, és a kialakult tűz elhamvasztotta az istentisztelet során használt tárgyak mellett a monostor okleveleit is, például a pápai bullákat, valamint a szent királyok és utódaik pecsétjével ellátott kiváltságleveleket is (ERDÉLYI 1902: 519). A hamis oklevél ellenére a 14. századi tűzvész ténye egy 1346-ból (DHA. 1: 312) és egy 1347-ből származó (ERDÉLYI 1902: 520) oklevél alapján bizonyítottnak tűnik. Ez utóbbi oklevél a somogyvári konvent 1370. évi átiratában maradt meg. Ez az az oklevél, amely 1347-ben átírja Károly királynak a monostor részére 1328-ban adott kiváltságlevelét, amelyben Szent István és Szent László adományaiban megerősíti a zalavári apátságot. Az 1347. évi oklevél elmondja, hogy az 1328. évi oklevél pecsétje a tűz során megsérült, de azonosíthatóságát megőrizte.

3.3. Az oklevelekhez kritikai szemlélettel közelítő GYÖRFFY GYÖRGY a Zalavári oklevelek esetében nem számol István-kori előzménnyel, de 11. századival igen: az 1019. évi hamis oklevélnek van ugyanis egy olyan, birtokokat összeíró része, amely vélhetően egy egykor létező 11. század végi összeírásra vezethető vissza (1977: 325, DHA. 1: 86–87, 98–102).

A 12. század elejéről Szent László neve alatt fennmaradt egy oklevél, amelyet ugyanaz az oklevél tartott fenn, mint az apátság 1019. évi oklevelét: +1101/+1328/1347/1370 (DHA. 1: 313–316). Szent László 1095-ben halt meg, uralkodással 19

évet töltött, azaz már a datálás is kétségessé teszi az oklevél hitelét, miszerint 1101-ben a király uralkodásának 22. évében állították ki (vö. DHA. 1: 313, ERDÉLYI 1902: 500). Ez az oklevél helyneveket egyébként nem tartalmaz, és valószínűleg az 1341-es tűzvész után hamisították (DHA. 1: 315, ERDÉLYI 1902: 505). És ha ez így van, akkor az az 1327. évi oklevél, ami még a tűzvész előtt keletkezett, csak a 11. század végén rögzített hiteles Szent László-kori összeírásra utalhat a szövegében, és nem a ma is ismert később hamisított változatára (DHA. 1: 312). A hiteles oklevélből — minthogy a tűzvész elemésztette — nem került át egyetlen szövegegység sem a 14. század közepén hamisított, máig fennmaradt Szent László-kori „összeírásba” (DHA. 1: 312–316).

Szent László korában amiatt a királyi rendelet miatt tartották fontosnak a korábbi kiváltságok megerősítését, amely kötelezővé tette, hogy az egyházak kapják vissza az idegen kézbe került birtokaikat és járulékaikat (vö. FEJÉRPATAKY 1892: 3–4). A nyelvi elemzés szempontjából a körülmények azonban nem mindig olyan szerencsések, hogy az alapítóleveleket (legyenek azok hitelesek vagy hamisak), illetve az adományok 11. század végi összeírását két különálló oklevélként tudjuk vizsgálni. A Zalavári oklevelek esetében — a Pécsváradi oklevélhez hasonlóan (DHA. 1: 63–80, SZŐKE M. 2019: 91) — a Szent László-korában, a 11. század végén készült eredeti összeírásból csak annyi maradt fenn, amennyit a tűzvész előtt beleszerkesztettek az 1019. évre datált hamis oklevélbe. Ennek az oklevél-résznek az értékelése azonban nem könnyű feladat.

ERDÉLYI LÁSZLÓ megjegyzése alapján, hogy tudniillik „a Szent István korába visszanyúló apátságnak a pannonhalmihoz hasonlóan volt már néhány száz oklevele, mikor a tűz mindezt elhamvasztotta”⁷ (1902: 504), esetleg arra gondolhatunk, hogy ERDÉLYI lehetségesnek tartotta egy István-kori hiteles alapítólevél létezését. PÜSPÖKI NAGY PÉTER pedig a két Zalavári oklevél közül az általa korábbi időre datált 1024-es irat tárgyalásakor említi meg annak a lehetőségét, hogy azok a jelenségek, amelyek a 11. századra utalnak, nemcsak úgy értelmezhetők, hogy a hamisító a Pannonhalmi oklevélből kölcsönözte azokat, hanem az is előfordulhat, hogy ezek a hiteles eredeti oklevélhez vezetnek vissza minket. A formulákon kívül néhány birtok adományozását is korainak tartja. Az azonban nem túl megnyugtató, hogy a 11. századi irat létezését azzal próbálja bizonyítani, hogy a monostor 1024 táján már biztosan létezett, hiszen a Szent Gellért nagyobbik legendája szerint a csanádi püspökség megalapításakor (1030-ban) a zalavári monostor is küldött szerzeteseket (1989: 58). Egyrészt előfordulhatott, hogy az apátságok alapítása sem feltétlenül járt együtt az alapítólevél kiállításával (SZOVÁK 2001: 38), másrészt pedig GYÖRFFY GYÖRGY korábban már igazolta azt, hogy a legenda idézett része szintén a 14. századból származik (1977: 325).

⁷ A veszprémi káptalan jelentését az 1341. évi tűzvészről lásd ERDÉLYI 1902: 519.

SZOVÁK KORNÉL elképzelhetőnek tartja, hogy volt az apátságnak egy eredeti alapítólevele, csak az később nem felelt meg a korszerű követelményeknek. Ezt a vélekedést azonban érvekkel nem támasztja alá, csak a korabeli oklevélírás gyakorlatából általánosítja ezt a feltevést a bencés apátságok okleveleivel kapcsolatban. A magyar oklevélkiállítás kezdeteikor ugyanis előfordulhatott az, hogy bár rögzítették írásban az eseményeket, de a kiállított dokumentum nem tért ki minden részletre. Később, különösen a 13. század első felétől kezdődően, amikor egy-egy birtok vagy jog bizonyításához szükséges volt az oklevelek bemutatása, ezek a (hiányos) oklevelek nem voltak megfelelő jogbiztosító eszközök, ezért törekedtek azok kiegészítésére, azaz interpolálására. Az alapítás írásbeli rögzítésének elmaradása, vagy az egykor kiállított dokumentum elvesztése (formailag) hamis oklevelek beszerzésére ösztönözte a tulajdonosokat (2001: 38, vö. ERDÉLYI 1902: 507).

3.4. Az 1019-re datált Zalavári oklevél hamisításakor három forrást használtak fel: 1. István király interpolált Pannonhalmi alapítólevelét, 2. a Pozsonyi Évkönyv bejegyzéseit, valamint 3. a monostor 11. század végi összeírását (DHA. 1: 90–91, vö. GYÖRFFY 1977: 325). Elfogadva a hiteles 11. század végi összeírás egykori létezését, illetve ennek bedolgozását a hamis 1019. évi oklevélbe, az első Zalavári oklevél esetében három nyelvi-kronológiai réteggel kell számolnunk: 1. a hiteles 11. század végi összeírásból származó 11. századi réteggel, 2. a 14. század eleji hamisítás kori réteggel és 3. a 14. század második feléből, a hamis oklevél átírásainak (az 1347. és 1370. évi átíró oklevél korát együttesen kezelve) idejéből való réteggel.

Az 1024. évi Zalavári oklevél hamisításának — 13. századi diplomák mellett — a legfontosabb forrása a 11. század végi összeírás egyes részeit tartalmazó, korábban hamisított 1019. évi oklevél volt (DHA. 1: 100). Ennek megfelelően a nyelvi vizsgálatok szempontjából legfontosabb kronológiai rétegre, a 11. századira jellemző jegyeket talán mindkét Zalavári oklevélben kereshetünk a nevek nyelvészeti elemzése során. Az 1024. évi oklevélben tehát szintén három nyelvi-kronológiai réteg lehet jelen: 1. az 1019. évi oklevélből való 11. századi réteg, 2. a 13. századi réteg a hamisításhoz felhasznált oklevelek alapján és 3. a 14. századi réteg a hamisítás (1343–1347) és az átírás (1350) révén. A szórványok differenciáltabb osztályozása nem indokolt, mivel elsőrendű célként — így jártam el a korábbi, hasonló céllal készült írásaimban is — az oklevelek korai (11. századi) rétegét kívánom elhatárolni a későbbi kronológiai rétegektől attól függetlenül, hogy ezekből egy vagy több lelhető fel az oklevelekben.

A Zalavári oklevelek nyelvi forrásértékének az elemzésekor annak próbállok utánajárni, hogy a 11. század jellegzetességei nyelvi szinten tetten érhetők-e a hamisított és többszörös átíratban fennmaradt 1019. és 1024. évi forrásokban. Ennek az elemzésnek a legalkalmasabb kiindulópontja az 1019. évi oklevélnek

az az oklevélrészlete lehet, amely vélhetően az eredeti 11. század végi összeírásból származik (GYÖRFFY 1977: 325).

Irodalom

- CSELENKÓ BORBÁLA 2006. *Szerzetesrendek az Árpád-kori Zala megyében*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1902. Oklevéltár. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 7. A Zalavári apátság története. A legrégebb időkől fogva napjainkig*. Budapest, Stephaneum. 450–692.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei. Értekezések a történeti tudományok köréből 15.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FÜSSY TAMÁS 1902. *A Zalavári apátság története. A legrégebb időkől fogva napjainkig*. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 7.* Budapest, Stephaneum. 5–447.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest, Gondolat.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1887. *Szent-Gellért, csanádi püspök élete és művei*. Budapest, Franklin.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomati-kai tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1892. Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. *Akadémiai Értesítő 3*: 76–86.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1905. A pannonhalmi szent-Benedek rend története. *Századok 39*: 248–259.
- KRISTÓ GYULA 1994. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 556.
- KRISTÓ GYULA 1999. Pozsonyi Évkönyv. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 354–356.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER 1989. *Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301*. Bratislava, Madách.
- RITOÓK ÁGNES 2001. Zalavár. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság. 322–327.

- RITOÓK ÁGNES 2019. Millennium: A Zalavári bencés monostor. In: SOMORJAI ÁDÁM szerk., *A Zalavári (Zalaapáti) Szent Adorján Bencés Apátság millenniuma. 1019–2019*. Zalaapáti, EFO Nyomda és Kiadó. 16–23.
- SOMORJAI ÁDÁM 2019. Zalaapáti, Templom és kolostor. In: SOMORJAI ÁDÁM szerk., *A Zalavári (Zalaapáti) Szent Adorján Bencés Apátság millenniuma. 1019–2019*. Zalaapáti, EFO Nyomda és Kiadó. 29–43.
- SZENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján 1–3*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 2: 133–202.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság. 35–47.
- SZŐKE BÉLA MIKLÓS 1996. Mosaburg-Zalavár. In: VÁNDOR LÁSZLÓ főszerk., *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államlapítás milleniumának tiszteletére*. Zalaegerszeg, Zala Megye Önkormányzata. 25–30.
- SZŐKE BÉLA MIKLÓS 2019. A Karoling Birodalom legkeletibb grófságának székhelye? Mosaburg-Zalavár-Vársziget. In: SOMORJAI ÁDÁM szerk., *A Zalavári (Zalaapáti) Szent Adorján Bencés Apátság millenniuma. 1019–2019*. Zalaapáti, EFO Nyomda és Kiadó. 9–15.
- SZŐKE MELINDA 2019. Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevéről és ami körülötte lehetett. *Névtani Értesítő 41*: 91–106.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok 143*: 1385–1412.
- TÓTH ENDRE 1999. Szent Adorján és Zalavár. *Századok 133*: 3–40.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2004. Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok 138*: 325–347.

On the Zalavár Charters of Saint Stephen

The paper studies the circumstances of the creation and the philological attributes of the two Zalavár charters of King Saint Stephen and also introduces the history of the Abbey of Zalavár. The Zalavár charters dated 1019 and 1024 are two of the charters of Saint Stephen that are considered to be forged. The two charters (of the altogether six forged charters of Saint Stephen) studied here are part of the same charter group both historically and linguistically as the Pécsvárad and Bakonybél charters. Due to their uncertain chronological status, the charters may preserve multiple chronological layers both from the perspective of historical onomastics and linguistics. The charters are dated as

follows: +1019 [beginning of the 14th century]/+1328/1347/1370 and +1024 [middle of the 14th century]/+1339/1350. The paper provides the information necessary for the specific linguistic analysis of charters with an abundant Hungarian language corpus (the 1019 charter includes 68 remnants and the 1024 document 38).

Keywords: early Hungarian charters, charters with an uncertain chronological status, Abbey of Zalavár, philology

Szőke Melinda
ORCID: 0000-0003-2726-4973
Debreceni Egyetem
koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu